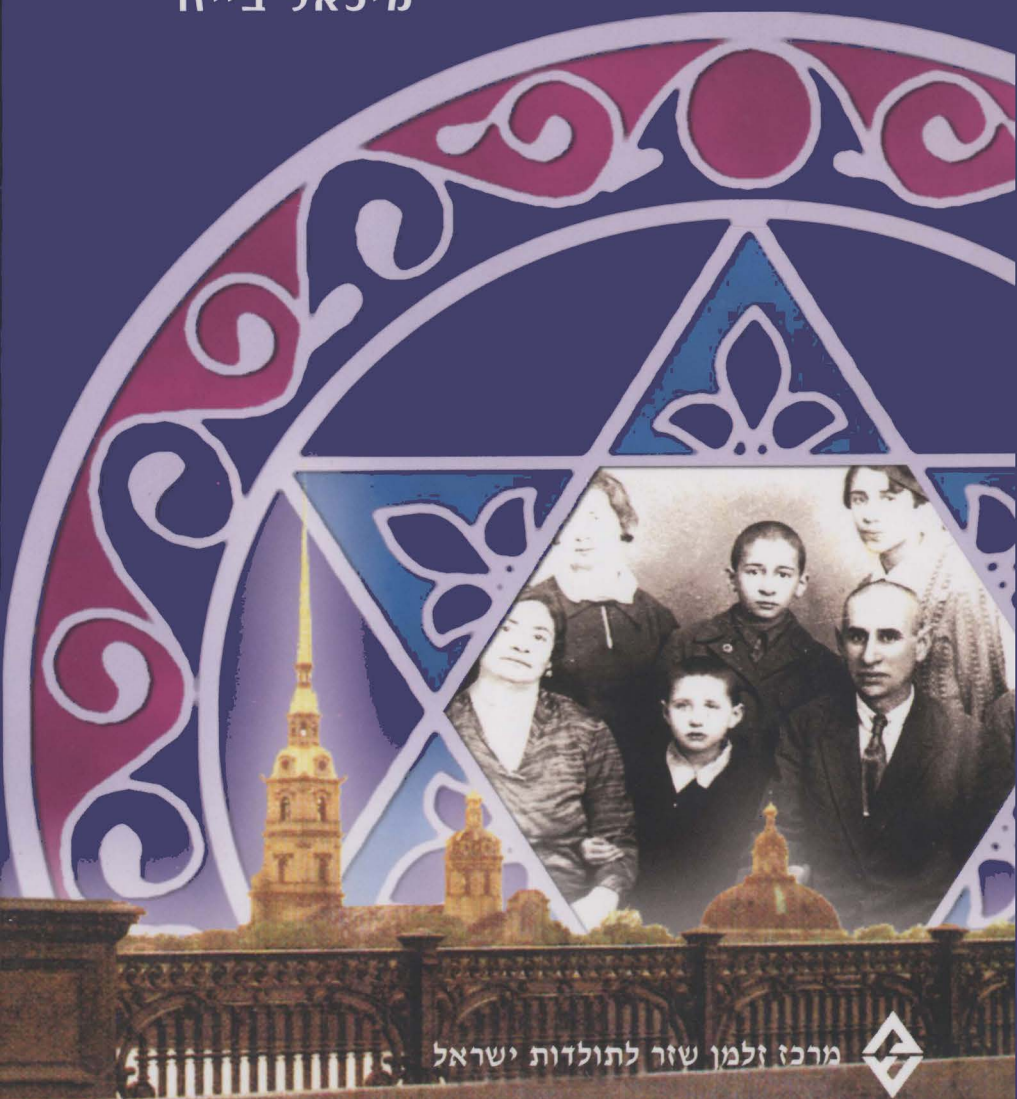

יהודי לנינגרד 1939–1917

מיכאל בייזר

מיכאל בייזר

יהודי לנינגרד

1939–1917

מיכאל בייזר

יהודי לנינגרד

1939–1917

תרגמה מרוסית
ברוניה בן־יעקב

מרכז זלמן שזר לתולדות ישראל
ירושלים

Михаэль Бейзер
ЕВРЕИ ЛЕНИНГРАДА: 1917-1939
Национальная жизнь и советизация
(Michael Beizer, *The Jews of Leningrad: 1917-1939*
National Life and Sovietization)
Published by Geshtarim Jerusalem-Moscow
© Michael Beizer 1999

המערכת המדעית
פרופ' ישעיהו גפני (יור'), צבי יקותיאל, פרופ' ג'רמי כהן
פרופ' רוברט ליברלס, פרופ' מנחם מור, פרופ' שמואל פיינר, פרופ' יוסף קפלן
מרכז המערכת: מעין אבינרי-רבהון
עורך מדעי: פרופ' בנימין פינקוס
התקין והביא לדפוס: יצחק כהן

ספר זה ראה אור בסיוע
Koret Foundation
קרן יופה – המכון למדעי היהדות, האוניברסיטה העברית
קרן עמו"ס – הקרן לעידוד מלומדים וסופרים
Lucius N. Littauer Foundation
משרד החינוך, התרבות והספורט

מסת"ב 3-199-227-965 ISBN
מספר קטלוגי 185-516 Catalogue No.
© כל הזכויות שמורות למרכז זלמן שזר, תשס"ה
© Copyright by The Zalman Shazar Center, Jerusalem
Printed in Israel, 2005

אין להעתיק או להפיץ ספר זה או קטעים ממנו, בשום צורה ובשום אופן, אלקטרוני או מכני,
לרבות צילום או הקלטה, ללא קבלת אישור בכתב מהמוציא לאור.
סדר ועימוד ממוחשב: מרכז זלמן שזר
לוחות: מכון האופסט שלמה נתן; הדפסה: דפוס גרפית בע"מ, ירושלים

לילדי
אלכס, מירה־שפרה
וחנוך־ישראל

תוכן העניינים

9	הקדמה
13	מבוא
19	מבוא היסטורי

חלק ראשון: היהודים בחיי העיר

39	יהודי פטרוגרד בתקופת מהפכות 1917	פרק ראשון:
64	מלחמת האזרחים והקומוניזם הצבאי, 1921–1918	פרק שני:
91	המדיניות הכלכלית החדשה המתעתעת, 1929–1921	פרק שלישי:
123	תקופת הסוציאליזם בהתגשמותו – שנות השלושים	פרק רביעי:

חלק שני: חיי היהודים

149	זרמים פוליטיים	פרק חמישי:
183	פעילות הקהילה היהודית הדתית	פרק שישי:
241	ארגוני סיוע ציבוריים	פרק שביעי:
276	חינוך יהודי	פרק שמיני:
302	מדעי היהדות	פרק תשיעי:
320	התרבות היהודית	פרק עשירי:
344		סיכום
351		נספחים
365		ביבליוגרפיה
389		מפתחות

הקדמה

בתחילת שנות השמונים, כאשר הייתי פעיל בתנועה היהודית הלאומית ובחיי התרבות היהודית בלנינגרד, התחלתי להתעניין ברצינות בקורות היהודים בעירי. בקוראי ספרים עתיקים שנשמרו בנס בספריות הפרטיות (מרבית הספרות היהודית בספריות הציבוריות הייתה מחוץ לתחום עבודנו, שלא לדבר על מסמכים ארכיוניים) ובהאזיני לסיפורים של האנשים בני הדור המבוגר, הופתעתי מהעבר שנחשף לפני, מממדי החיים הקהילתיים והתרבותיים שהתקיימו בקרב היהודים בעיר, שעד אז הייתה בעיני ובעיני חברי רק עירם של פושקין ודוסטויבסקי, ואולי בנוסף לכך, 'עריסתה של מהפכת אוקטובר'. חשתי צורך להתחלק עם אחרים בגילוי שלי.

תחילה הכנתי עבור חברי סיורים באתרי הזיכרון היהודיים, ואחר כך פרסמתי את הדברים שהשמעתי בסיורים ב־*Leningradskii evreiskii almanakh*, שהיה בלתי לגליל. ב־1986 ראה אור בלנינגרד ספרי 'יהודים בפטרבורג', שהתבסס על הסיורים האלה, גם הוא בצורה בלתי לגלילית. ב־1989, אחרי עלייתי ארצה, עבר הספר עריכה נוספת וראה אור בו זמנית בירושלים (ברוסית) ובפילדלפיה (באנגלית).

לאחר עלייתי ארצה החלטתי להמשיך בחקר תולדות יהודי לנינגרד, אבל הפעם ברמה אחרת ובשיטות שונות. הספר הנוכחי מבוסס על עבודת דוקטורט, שאותה כתבתי במהלך לימודי במכון ליהדות זמננו באוניברסיטה העברית בירושלים. מאוחר יותר עובדה התזה לספר ופורסמה ברוסית תחת הכותרת 'יהודי לנינגרד 1917–1939'; החיים הלאומיים וסובייטיזציה' (*Evrei Leningrada, 1917–1939: Natsionalnaya zhizn i sovietizatsia*). הספר הזה הנו תרגום של הגירסה הרוסית שקוצרה במידת מה ועובדה מחדש.

כדי להקל על הקורא פסחתי בגירסה העברית של הספר (בניגוד לגירסה הרוסית) על עשרות שמות, תאריכים ועובדות. מי שמעוניין בפרטים נוספים, ראוי שיחפש אותם בגירסה הרוסית. יחד עם זה החלטתי לשמור על פרטים רבים, שהרי זוהי מונוגרפיה ראשונה על נושא זה, והחוקר העתידי עשוי להשתמש בפרטים אלה. בנוסף לכך, פעילים רבים של הקהילה היהודית ופעילי התרבות היהודית באותן שנים מתו במחנות ובגלויות ושמן לא נודע ברבים, וראיתי זאת כחובתי המוסרית להזכירם בספר שבו מסופר על תקופתם, עירם ועמם.

מכיוון שהטקסט משופע במפלגות ואירגוני ציבור ששמותיהם דומים וכן בראשי התיבות של שמות אלה, אני מביא את פירוש ראשי התיבות מספר פעמים לאורך הספר

כדי להקל על הקריאה. מאותה סיבה עובדות מסוימות מוזכרות בספר כמה פעמים. ושוב, כדי לא להערים קשיים על קריאת הספר, פסחתי בביבליוגרפיה על חלק מהפירושים ששמותיהם צוינו בהערות שוליים.

אני מודה לכל מי שסייע להשלמת העבודה הזו וקודם כל למדריך המדעי שלי, פרופ' מרדכי אלטשולר, שהקדיש לה תשומת לב רבה וזמן רב. אני גם אסיר תודה למי שסייעו בהשגת מלגות ומענקים למחקר הזה, לתרגומו ולפירושו ברוסית ובעברית: מר אברהם הרמן ז"ל, בעת כהונתו כנשיא האוניברסיטה העברית, חבר הכנסת מנחם סבידור ז"ל, פרופ' שמואל אטינגר ז"ל, פרופ' יונתן פרנקל, פרופ' ישעיהו גפני, פרופ' ישראל ברטל, פרופ' גלית חזן-רוקס, פרופ' סרג'יו דלה-פרגולה, פרופ' חוה טורניאנסקי, פרופ' שאול שטמפפר, אברהם בר-גיל, זאב אלקין (כולם מהאוניברסיטה העברית בירושלים), פרופ' בנימין פינקוס (אוניברסיטת בן-גוריון בנגב), פרופ' צבי גיטלמן (אוניברסיטת מישקין), פרופ' סטיבן ציפרשטיין (אוניברסיטת סטנפורד); ההיסטוריון הבריטי סר מרטין גילברט; דוד ברטוב – לשעבר ראש האירגון 'נתיב'. לפרופ' אברהם גרינבוים (אוניברסיטת חיפה) אני מודה על עצות מקצועיות רבות ובייחוד על הייעוץ בתחום הביבליוגרפיה.

באוסף החומר הארכיוני נעזרתי רבות בעובד הספרייה הלאומית של רוסיה בסנקט-פטרבורג ד"ר ויקטור קלנר, בארכיונאים בנימין לוקין (הארכיון המרכזי לתולדות העם היהודי), ד"ר ארקדי זלצר (הארכיון של המרכז לחקר ותיעוד יהדות מזרח אירופה), מריה נוביצ'ניק (הארכיון הרוסי הממלכתי לכלכלה). מתרגמת הספר, ד"ר ברוניה בן-יעקב, הבטיחה את תרגומו האכותי. פרופ' בנימין פינקוס, העורך המדעי של הספר, עזר לשפר את מבנה הספר ולהשלים את הביבליוגרפיה שלו. ההוצאה לאור של מרכז זלמן שזר עמלה רבות על הוצאת הספר לאור.

אני מודה לעובדי מרכז זלמן שזר, לעורך הלשוני יצחק כהן, לאריאלה שקדי ולדלית דננברג על עבודתם המסורה. תודה מיוחדת למנהל מרכז זלמן שזר מר צבי יקותיאל על תמיכתו ועל עידודו.

תושבי לנינגרד – משתתפים וצאצאי המשתתפים במאורעות שתוארו בספר: ארנסט צינברג, ליובוב לאט, נורה קליאונסקיה, פרידה ז"ל ואלכסנדר גולדברג, גיטה גלוסקין ז"ל ואחותה סופיה גלוסקין ז"ל, אנטולי סוטניקוב – חלקו עמי את המסמכים מהארכיונים הפרטיים שלהם או את זכרונותיהם. מבחינה זו אני אסיר תודה במיוחד לברטה יופה, בתו של הרב דוד טבל קצנלנבוגן, שנפטרה ב-1995 בחיפה. אני מודה לרב זאב וגנר על שאיפשר לי להתוודע אל תיק חקירתו של הרבי מליובוויץ' יוסף יצחק שניאורסון.

אני מודה לאשתי שרת על העידוד הבלתי פוסק במהלך שנות העבודה על הדוקטורט ועל הספר.

הקדמה

המחקר נערך בסיוע הכספי של הקרן ע"ש לוי אשכול של משרד המדע והאומנויות (ישראל) וקרן הזיכרון לתרבות יהודית (ניו-יורק).
הסיוע לפירסום הספר ברוסית הוענק על ידי קרן הזיכרון לתרבות יהודית וקרן דושקין שליד המכון ליהדות זמננו באוניברסיטה העברית בירושלים.
תירגום הספר לעברית ופירסומו התאפשרו בסיוע הקרנות האמריקניות The Lucius N. Littauer Foundation ו-Koret Foundation, וכן בעזרת הקרן לעידוד מלומדים וסופרים שליד נשיא המדינה והקרן על שם סולומון יופה מטעם המכון למדעי היהדות של האוניברסיטה העברית.

מיכאל בייזר

ירושלים, 2004

בספר זה מנותחים היבטים שונים של תולדות יהדות פטרוגרד-לנינגרד בתקופה שבין שתי מלחמות העולם. מבחינה זו ניתן לשייך את הספר למחקר ההיסטורי על היהודים בערים הסובייטיות, שעליהן נכתב עד עתה רק מעט, אם אין מביאים בחשבון עבודות רבות, מעניינות למדי, בתחום מדריכי הסוירים, שהופיעו לאחרונה.¹ מונוגרפיות ידועות עוסקות רק בתקופה שלפני המהפכה,² פרט לעבודת הדוקטורט של ארקדי זלצר על העיר ויטבסק.³ העבודות הקיימות מוקדשות לתולדות היהדות הסובייטית באופן כללי⁴ או מתרכזות בחקר היבטים מסוימים של חייה. למשל, עבודות אלה מנתחות את הדמוגרפיה של היהדות הסובייטית,⁵ את תולדות 'היבסקציה' של המפלגה הרוסית הקומוניסטית (הבולשביקית),⁶ בעיות כלכליות מסוימות, ובפרט את ההתיישבות היהודית החקלאית⁷ או את פעילותם של אירגונים יהודיים מסוימים בברית המועצות.⁸ מספר מחקרים מוקדשים לתולדות ההשכלה היהודית,⁹ לספרות עברית ואידיש,¹⁰ למסודות מדע יהודיים¹¹ להיבטים מסוימים של חיי הדת וחיי הקהילה,¹² למדיניות אנטישמית של השלטונות¹³ וליחסה של הצנזורה הסובייטית כלפי 'הבעיה היהודית'.¹⁴ פירסומים רבים, ישנים¹⁵ וגם חדשים,¹⁶ דנים בבעיות בודדות של חיי היהודים בפטרוגרד-לנינגרד.

העבודות האלה איפשרו לעבור לשלב חדש של חקר תולדות היהדות הסובייטית – ניתוח המגמות הכלליות במישור המקומי. ברית המועצות הייתה ארץ ענקית ולכל איזור שלה היה אופי המיוחד רק לו. אפילו כאשר מוסקבה ניהלה מדיניות פנים אחידה כלפי כל האוכלוסייה (וזה בהחלט היה נדיר), ההוראות שנתקבלו מהמרכז התבצעו בכל מקום באורח שונה. על כן, כדי לקבל תמונה כללית צריך לחקור את ההיסטוריה בכל מקום ומקום.

מכיוון שעד סוף שנות השמונים לא הייתה לחוקרים בלתי תלויים אפשרות להשתמש במסמכים מתוך הארכיונים הסובייטיים שעסקו בתקופה שאחרי המהפכה, התבססו מחקריהם בעיקר על החומר שפורסם ולכן עסקו לעתים קרובות יותר בשנות העשרים מאשר בשנות השלושים. נראה לי, שזאת הסיבה שההיסטוריונים דנו בעבודותיהם ב'תחום המושב', שעליו העיתונות הקומוניסטית היהודית כתבה יותר מאשר על מרכזים רוסיים גדולים. החל בסוף שנות השמונים נוצרה נגישות לרוב החומר הארכיוני וכך התאפשר לי לא רק לבדוק שורה ארוכה של בעיות שטרם נדונו, אלא גם לחקור מבחינה מקומית אותם היבטים של תולדות יהודי ברית המועצות בתקופה שבין 1917 ל-1939,

הספר עוסק בהיסטוריה של המיעוט היהודי בפטרוגרד-לנינגרד משנת 1917 – שנת המהפכה הרוסית – דרך תקופת הקומוניזם הצבאי, המדיניות הכלכלית החדשה, "תוכניות החומש" הראשונות, ועד לטיהורים ההמוניים בסוף שנות השלושים.

חלקו הראשון של הספר דן במדיניות של הממשל, ביחס של האוכלוסייה הכללית כלפי היהודים ובחלקם של היהודים כמיעוט אתני בחיי העיר. יש בו ניתוח של השינויים הדמוגרפיים והסוציו-אקונומיים שחלו באוכלוסיית יהודי לנינגרד ושל תהליכי התרבות, העיור וההשתלבות בחברה הסובייטית.

חלקו השני של הספר מוקדש למאפיינים השונים של החיים היהודיים: המפלגות היהודיות, פעילויות דתיות וקהילתיות, עזרה הדדית, חינוך ותרבות. תשומת לב מיוחדת מוקדשת לציבור היהודי המאורגן, אשר הודות למאמציו היו החיים היהודיים בלנינגרד עשירים והתקיימו לאורך תקופה ממושכת למרות לחצים של השלטונות.

הספר במהדורתו הרוסית זכה בפרס ע"ש אנציפרוב לספר הטוב ביותר על סנקט-פטרבורג לשנת 2000.

על המחבר:

מיכאל בייזר נולד בשנת 1950 בלנינגרד (היום סנקט-פטרבורג). סיים את לימודיו בפוליטכניקום של לנינגרד בשנת 1973 והחל לעבוד כמתכנת מחשבים. בשנת 1979 הפך לפעיל בתחיית התרבות היהודית ובתנועת העלייה בברית המועצות. לאחר עלייתו לישראל בשנת 1987 קיבל תואר דוקטור מהאוניברסיטה העברית בירושלים בהיסטוריה יהודית סובייטית.

מפרסומיו: *The Jews of St. Petersburg*, 1989, באנגלית וברוסית. יהודי לנינגרד 1917-1939, החיים הלאומיים והסובייטיזציה, 1999, ברוסית.

שני ספרי אלבום דו-לשוניים:

Our Legacy: CIS Synagogues, Past and Present, 2002
The American Brother: The 'Joint' in Russia, the USSR and the CIS, 2004 (מחבר עמית: מיכאל מיצל).

ד"ר בייזר מרצה באוניברסיטה העברית בירושלים ועובד בג'וינט.

על העטיפה:

משפחה יהודית מסורתית מ"תחום המושב" לשעבר שעברה ללנינגרד בתחילת שנות השלושים.

